

УДК 332.012.23

ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ

Кучерук Т.Г. к.е.н., докторант,
Науково-дослідний економічний інститут, м. Київ

В статье исследуются теоретические подходы к оценке инновационного развития на региональном уровне, разработаны критерии оценки инновационно ориентированного развития регионов в условиях конкуренции.

Ключевые слова: регион, конкурентоспособность, механизм, инновационно ориентированное развитие, глобализация.

In the article the theoretical approaches to innovation development evaluation at the regional level are overviewed, the criteria for innovation-oriented regional development evaluation under the high level of competition is developed.

Key words: region, competitiveness, mechanism, innovation oriented economic development, globalization.

Вступ. В умовах глобалізації господарського життя все більшого значення набувають структурні зрушення, які пов'язані з розподілом обмежених ресурсів між різними сферами економіки країн. До цих процесів належать спеціалізація і диверсифікація виробництва, впровадження в економіку досягнень науково-технічного прогресу, інформаційних технологій, зрушення в системі потреб суб'єктів господарювання тощо. Втім, основне протиріччя структурних зрушень полягає в нерівномірній динаміці розвитку окремих елементів в межах регіонів країни. Це дає підстави для пошуку оцінки інноваційного розвитку на регіональному рівні, у якій закладено мотивацію надбання та використання знань інноваційного характеру.

Аналіз останніх досліджень й публікацій, виділення невирішених проблем. Над актуальними питаннями розвитку стратегічного співробітництва регіонів у сфері надбання та використання знань інноваційного характеру на прискорення прогресивних змін у економіці України плідно працюють З. Варналій [1], В. Гейєць, В. Семиноженко та Б. Квасюк [2], С. Захарін [3], В. Отецький [4], Л. Федулова [5]. Проте, динаміка сучасних світових тенденцій вимагає впровадження випереджальної моделі інноваційного розвитку. Втім, позначення нових напрямів інноваційного розвитку регіонів потребує обґрунтування адекватної оцінки інноваційного розвитку в контексті національної економічної безпеки.

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до оцінки інноваційного розвитку на регіональному рівні та розробка критеріїв

оцінки інноваційно орієнтованого розвитку регіонів в умовах глобальної конкуренції.

Результати. Лідерство найбільш розвинених країн за основними показниками глобалізації та за обсягами ВВП стало передумовою нарощування їхньої технологічної потужності [6, с.5]. При цьому, характерною рисою глобалізації в економіці стала взаємозалежність процесів автономізації та інтеграції. Це знайшло відбиття у «парадоксі Нейсбітта»: чим вище рівень глобалізації економіки, тим сильніше її невеликі учасники [7, с. 648]. Отже, рух глобалізації визначає формування нової парадигми інноваційного регіонального розвитку.

Теоретичні підходи до оцінки інноваційного розвитку на регіональному рівні, вважає С. Писаренко, вимагають визначення критеріїв територіальної однорідності і функціональної самоорганізації, наявності певних економічних, соціально-політичних функцій регіонів. Основа виділення регіону — його територіальна сутність. Важко точно назвати межі, в яких територію можна рахувати цілісною, тобто існування регіону як територіальної системи [8, с.32].

Сучасний підхід до визначення регіону є результатом розвитку теорії регіоналістики ХХ століття. Так з першої половини ХХ століття в науці ствердилася регіональна парадигма, яка базувалася на двох основних підходах до поняття регіон з точки зору розвитку територіальних господарських систем.

Перший підхід (Х. Зіберт, А. Лернер, Г. Хотеллінг та ін.) розглядав регіон як просторову систему під кутом зору галузевих просторових складових. Другий підхід (А. Льош, Т. Паландер, У. Кристаллер та ін.) базувався на виділенні інтегральних регіонів, в межах яких відбувався синтез галузевих територіальних систем.

Концепція Х. Зіберта ґрунтується на виробничій функції, у якій обсяг потенційно можливого виробництва в регіоні ставиться у залежність від таких видів витрат, як капітал, праця, земля та технічні знання [9]. Визначення кордонів регіонів, Х. Зіберт, вважав необхідною передумовою будь-якої теорії регіонального розвитку. Для обліку географічних особливостей регіону Х.Зіберт додає в модель транспортні витрати та вплив особливостей соціальної системи. При цьому транспортні витрати розкладаються на три складові, що залежать відповідно від параметрів праці, капіталу та землі, - саме таким чином враховується просторова неоднорідність території. Особливості соціальної системи регіону визнаються внутрішніми детермінантами економічного зростання. Окрім цього допускається можливість взаємозаміщення окремих факторів: їх внесок у агреговане зростання може відрізнитися за регіонами. Крім ізольованого району, Х. Зіберт досліджує і внутрішні детермінанти економічного зростання регіону, що має тісні економічні зв'язки з іншими регіонами країни та із зарубіжними державами.

Основні висновки Х. Зібберта, що зроблені з моделі, зводяться до наступного. По-перше, диференціація в темпах зростання регіональних економік визначається швидкістю кількісних змін внутрішніх детермінантів розвитку, тобто збільшенням пропозиції робочої сили та підвищенням її кваліфікації, швидкістю накопичення капіталу, частотою технічних інновацій. По-друге, міжрегіональні диспропорції змінюються в залежності від ступеня мобільності факторів виробництва на різних територіях (усередині країни та між державами), причому чималу роль тут відіграють напрямки міграції ресурсів. Особлива увага приділяється тенденції до уніфікації соціальних характеристик, що підвищує мобільність факторів. По-третє, необхідно оцінювати також внесок кожного фактора в прискорення зростання на основі виробничих функцій.

А. Льош розглядав більш широку область застосування державного регулювання економічного розвитку регіонів, при цьому високо оцінював здатність регіональної економіки до саморегулювання [10]. Він пропонував використовувати ті заходи, які полегшать протікання природних процесів у просторі. А. Льош виступав за створення пільгових умов для перенесення виробництва, заохочення конкуренції, пропонуючи створити центральне бюро, яке б було в змозі надавати інформацію про найбажаніші та легкодоступні напрями інвестування. Все це, як зазначає А. Льош, могло б збільшити мобільність капіталу, що є достатньою умовою вирівнювання територіальних диспропорцій.

Сучасний науковий підхід визначає однією з головних ознак регіону наявність (домінування) внутрішніх (економічних, соціальних та інших) зв'язків, які є більш розвиненими по відношенню до зовнішніх, що дозволяє розглядати регіон як територіальну систему - складову територіальної організації суспільства.

О. Кузнєцова визначає два основні підходи до побудови теорій регіонального зростання. Перший – застосування до регіонів моделей економічного зростання, аналогічних моделям, що розроблені для пояснення зростання економіки країни у цілому (development economics). Другий підхід базується на аналізі поведінки окремих підприємств або фірм, оскільки саме їх діяльність визначає перш за все розвиток регіонів [11, с.47-48].

З. Галушка зазначає необхідність внутрішньої логіки системи з огляду на визначення її структурних елементів та механізму їх взаємодії [12]. Вивчення внутрішньої структури економічної системи регіону має враховувати взаємозалежність та взаємозв'язок виробництва, розподілу, обміну, споживання, економічного зростання тощо. Тому дуже важливо визначити не лише структуру, а й взаємозв'язки структурних елементів, у тому числі системо утворюючі відносини, механізм їх організації та причини існування.

Отже, як система регіон повинен мати такі іманентні ознаки:

- індивідуальну специфіку, яка відрізняє один регіон від інших;
- єдність і взаємопов'язаність регіональних (природно-ресурсних, економічних, соціальних та інших) елементів, що дозволяє при дослідженні даного регіону застосовувати системний підхід, тобто розглядати його як суспільно-територіальну систему.

Нарешті, регіональні системи організовані таким чином, що рухаються до певних визначених цілей. Цілі реалізуються через певні механізми управління, які дозволяють впливати на структурні елементи системи і спрямовувати їх певним чином. За цих умов необхідні дослідження механізму формування як стратегії інноваційного розвитку, так і довго-, середньо- і короткострокових цілей та цільових пріоритетів соціально-економічної ефективності. У їх основі має бути довгострокова міжрегіональна спеціалізація та кооперація, закладена принципами національної економічної безпеки.

Втім, процес відтворення в динаміці являє собою сукупність циклів, що безперервно повторюються, які містять чотири послідовні фази: виробництво, розподіл, обмін та споживання, що включає виробниче і особисте [13, с.20]. Саме під час розподілення та обміну створюються умови та потенційні передумови для майбутнього задоволення потреб та поєднання інтересів різних соціально-економічних суб'єктів, способи реалізації цих інтересів на мікро-, мезо-, макро-, мегарівнях [14].

Найбільш розвинутими промисловими регіонами є Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька, Харківська. Полтавська області та м. Київ, на які припадає понад 70% загальнодержавного обсягу реалізованої промислової продукції, тоді як питома вага кожної з таких областей, як Закарпатська, Кіровоградська, Херсонська. Тернопільська, Чернівецька та м. Севастополя не досягає навіть 1%. У структурі промисловості в більшості регіонів вирішальне значення мають одна-дві галузі: у 15 регіонах — харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів, у Дніпропетровській та Донецькій областях — металургія та обробка металу, Запорізькій - металургія та обробка металу, машинобудування. Луганській - нафтопереробка, металургія та обробка металу, Полтавській - виробництво продуктів нафтопереробки, Рівненській і Хмельницькій — виробництво та розподілення електроенергії, у Сумській області — машинобудування та видобування енергетичних матеріалів.

Найвищого рівня розвитку серед регіонів досягнуто в м. Києві (валовий регіональний продукт у фактичних цінах на одну особу у 2004-2008 рр. утричі перевищував середнє значення по Україні), а найнижчого, за підсумками 2008 р., у Чернівецькій та Тернопільській областях (на 53% менше середнього рівня). У цілому з 27 регіонів лише у 7 (м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Полтавська,

Харківська області) валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, був вищий за середній по Україні (рис. 1).

Отже, збільшення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів є ключовою проблемою регіонального розвитку, що негативно позначається на рівні та якості життя населення, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює інституціональні перетворення та знижує їхню ефективність. Показово, що 39,4% всіх прямих іноземних інвестицій у 2009 р. припадала на м. Київ. Водночас питома вага Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей у загальноукраїнському експорті товарів не перевищує 1% [15, с.259, 271]. У зв'язку з цим значна увага повинна приділятися створенню умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їхнього динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій.

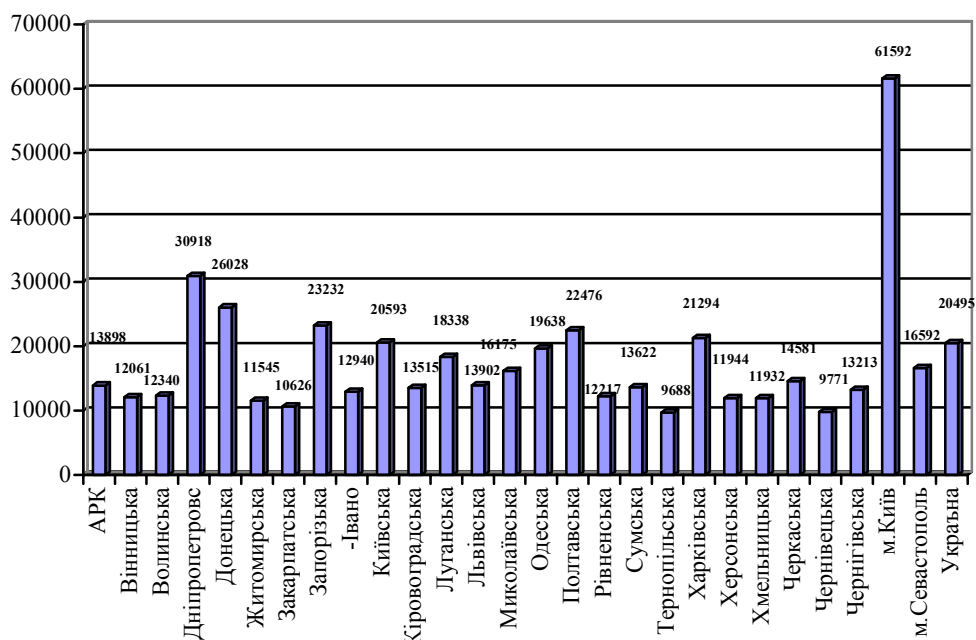

Рис. 1. Валовий регіональний продукт у розрахунку на 1 особу, у фактичних цінах, грн., 2008 р. [15, С.49].

Зазначимо, що інноваційна економіка в регіоні формується під впливом двох основних факторів: 1) створення умов для переходу на інноваційний шлях розвитку та 2) поява мотивацій у суб'єктів ринку для активізації інноваційних процесів. До першого фактору можна віднести процес утворення інноваційної сфери як самостійної галузі господарювання. У другому випадку мова йде про підприємницький фактор, який має можливості для ініціації інновацій знизу. Обидва розглянутих фактора, вважає О. Москвіна, мають змогу проявлятися

повною мірою та потребують формування сприятливих умов для розвитку інноваційної сфери [16].

Зрозуміло, що формування конкурентоспроможної економіки регіону базується на просуванні до більш високих технологічних устроїв, що забезпечує збільшення внеску окремого регіону у вирішення проблем соціально-економічного розвитку країни. Саме тому прогрес відтворювального процесу можливий лише на базі вдосконалення структури виробництва, зростання питомої ваги продукції оброблювальних галузей і, як слідство цього, зміни в структурі експорту та імпорту. Отже, структурні зрушення повинні забезпечуватися виробництвами, що визначають інноваційну спрямованість економіки.

Найбільш важливий висновок цього напрямку полягає в тому, що ефект зростання досягається за умови, коли інвестиції та інновації взаємопов'язані не лише як категорії, а й як корінні структурно-функціональні фактори, якість співвідношення яких обумовлює структурні технологічні зміни та формування 5 і 6-го технологічних укладів, що забезпечують впровадження випереджальної моделі інноваційного розвитку на основі використання технологій біофізики, біохімії, генетики, матеріалознавства тощо.

Якщо структура інвестицій відповідає технологічній структурі виробництва, то тим самим забезпечується розширене відтворення, але в межах існуючої структури виробництва [17, с.23]. Втім, пріоритетним напрямом державної інноваційної політики є реструктуризація економічної бази окремих регіонів і створення умов для диверсифікації на основі знаннємісткої економіки. Загалом наукомістка продукція повинна забезпечити:

- внесок у прискорення зростання ВРП, поліпшення його структури і підвищення конкурентоспроможності економіки регіону;
- тотальність інноваційної культури;
- гарантування національної безпеки України, зокрема її технологічної безпеки.

Оцінка інноваційного розвитку на регіональному рівні має визначати:

- сукупний термін виконання наукового дослідження і впровадження новітньої технології;
- сукупний обсяг фінансування наукових досліджень і впровадження новітньої технології;
- кількість видів нової наукомісткої продукції;
- річні обсяги продажу нової наукомісткої продукції;
- функціональні і цінові характеристики нової наукомісткої продукції;

- важелі стимулювання високотехнологічного виробництва у ланцюзі «інновація – дослідження – комерціалізація – виробництво – споживання».

Висновки. Проведення прогнозно-аналітичних досліджень оцінки інноваційного розвитку на регіональному рівні передбачає обґрунтування перспективних напрямів розвитку конкурентоспроможних технологій, виявлення впливу наукових досліджень і розробок на наукомісткість ВВП, отримання інформації про інноваційні розробки за пріоритетними тематичними напрямами у глобальній інноваційній системі, відповідність між структурою інвестицій і потребами структурних зрушень в економіці, підвищення конкурентоспроможності та національної економічної безпеки.

Інноваційний розвиток регіонів визначається ефективністю інноваційних процесів у ланцюзі «інновація – дослідження – комерціалізація – виробництво – споживання». Ці процеси – домінуючий чинник підвищення конкурентоспроможності та національної безпеки країни.

Нарешті, розробка та впровадження заходів на шляху міжрегіональної інтеграції визначає дослідження чинників інноваційної активності регіонів як основи їхнього соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Варналій З. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / З. Варналій. [монографія]. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
2. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці. В 3-х т. / За ред. академіка НАН України В.М. Гейця, академіка НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т.1. Економіка знань – модернізаційний проект України. – 544 с.
3. Захарін С. Інвестиції в інновації: теорія, парадигма, методологія досліджень / С. Захарін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - № 4. – С. 60 – 64.
4. Осецький В. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики / В. Осецький. [монографія]. – К.: ІАЕНАН України, 2003. – 412 с.
5. Федулова Л. Технологічний розвиток економіки України / Л. Федулова. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 627 с.
6. Федулова Л. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л. Федулова, І. Шовкун // Наука та інновації. – 2009. - № 3. – С. 5 – 15.
7. Amable В. Institutional Complementarity and Diversity of Social Systems of Innovation and Production / В. Amable // Review of International Political Economy. – 2000. – vol. 7. – No 4. – P. 645 – 687.
8. Писаренко С. Суспільно-територіальні системи в теоретичних концепціях регіоналізму / С. Писаренко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Збірник наукових праць). Випуск 3 (XLVII) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній. Частина 1. – Львів, 2004. – С. 31 – 37.
9. Siebert Н. Regional Economic Growth: Theory and Policy. Scranton: International Textbook Company, 1969.

10. Леш А. Географическое размещение хозяйства. М.: Издательство иностранной литературы, 1959.
11. Кузнецова О. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов / О. Кузнецова // Вопросы экономики. - 2002. - № 4. – С. 46 – 66.
12. Галушка З. Суперечності соціалізації як проблема організаційної культури економічної системи / З. Галушка // Банківська справа. – 2009. - № 1. – С. 51 – 57.
13. Нешиной А. К новой модели экономического развития: воспроизводственный аспект / А. Нешиной // Экономист. – 2010. - № 2. – С. 10 – 24.
14. Гайдук В. Вплив економічної глобалізації на модифікацію чинників конкурентоспроможності національної економіки / Гайдук В. // Економіка та держава . – 2010. - № 8. – С. 7 – 9.
15. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [ред. О.Г. Осауленко]. - К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 567 с.
16. Москвина О. Инновационный потенциал как фактор устойчивого развития региона / О. Москвина. [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: http://journal.vscs.ac.ru/php/jou/30/art30_02.php
17. Пікус А. Інструменти фінансово-кредитного забезпечення оновлення технологічної структури економіки України / А. Пікус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. - № 2. – С. 21 – 26.